

УДК 342.95

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2024.33.21>

РОЛЬ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ЯК ОСОБЛИВОГО І ВАЖЛИВОГО «ГАРАНТА» ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА

Серета Олена Григорівна,
orcid.org/0000-0002-8252-1963
докторка юридичних наук,
професорка,
завідувачка кафедри трудового права
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, м. Харків,
Україна)

Свічкарьова Ярослава Віталіївна,
orcid.org/0000-0002-6245-2526
кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри трудового права
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, м. Харків,
Україна)

У статті здійснено спробу визначити роль правоохоронних органів України у захисті прав і свобод людини та громадянина. Розглянуто позиції окремих науковців щодо визначення поняття «правоохоронні органи» та запропоновано власне визначення даного поняття. Сформований висновок, що незважаючи на те, що поняття «правоохоронні органи» є одним із найуживаніших термінів у праві, однак в законодавчій площині не сформувався чітке уявлення про зміст цієї категорії.

Зосереджено увагу на сутності правоохоронної функції в діяльності правоохоронних органів щодо захисту прав і свобод людини та громадянина.

Зроблено висновок, що для ефективного функціонування правоохоронних органів та виконання покладених на них законом функцій з реалізації та захисту прав, свобод і законних інтересів людей та громадян, необхідною умовою є узгоджене та чітке адміністративно-правове регулювання їх діяльності.

Зазначено, що детальне регулювання повноважень правоохоронних органів здійснюється галузевим, звичайним (поточним) законодавством, а також відомчими нормативно-правовими актами.

На підставі аналізу нормативно-правових актів визначено основні напрями діяльності правоохоронних органів щодо забезпечення захисту прав, свобод і законних інтересів громадян та висвітлено основні завдання, які безпосередньо стоять перед правоохоронними органами.

Відмічено відсутність чітко встановленого та вичерпного переліку органів, що належать до правоохоронних. З метою вирішення даної проблеми автором запропоновано в кожному законодавчому акті, який визначає завдання, функції та повноваження правоохоронних органів, чітко вказувати чи є даний орган правоохоронним.

Зроблено висновок, що правоохоронні органи виступаючи важливим суб'єктом реалізації правоохоронних функцій мають комплекс повноважень, які вони здійснюють

у межах своєї компетенції відповідно до закону, але вплив правоохоронної функції на реалізацію прав громадян виявляється не лише у самій правоохоронній діяльності, а й у поєднаному з нею правотворенні – правовій регламентації основних прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина, конкретних видів забороненої поведінки, виду та ступеня застосовуваних заходів юридичної відповідальності, а також форм державного контролю, методів виявлення, попередження і припинення правопорушень.

Ключові слова: об'єкт адміністративно-правового регулювання, права і свободи, правова держава, правоохоронні органи, правоохоронні функції, адміністративно-правове регулювання.

THE ROLE OF LAW ENFORCEMENT BODIES AS A SPECIAL AND IMPORTANT «GUARANTEE» OF THE PROTECTION OF HUMAN AND CITIZEN RIGHTS AND FREEDOMS

Sereda Olena Hryhorivna,

orcid.org/0000-0002-8252-1963

Doctor of Legal Sciences, Professor,

Head of the Department of Labor Law

(Yaroslav Mudryi National Law

University, Kharkiv, Ukraine)

Svichkaryova Yaroslava Vitaliyivna,

orcid.org/0000-0002-6245-2526

Candidate of Legal Sciences, Associate

Professor,

Associate Professor of the Department

of Labor Law

(Yaroslav Mudryi National Law

University, Kharkiv, Ukraine)

The article attempts to determine the role of law enforcement agencies of Ukraine in protecting the rights and freedoms of a person and a citizen. The positions of individual scientists regarding the definition of the concept of «law enforcement agencies» were considered and their own definition of this concept was proposed. The conclusion was made that despite the fact that the concept of «law enforcement agencies» is one of the most used terms in law, a clear idea of the content of this category has not been formed in the legislative sphere.

Attention is focused on the essence of the law enforcement function in the activity of law enforcement agencies regarding the protection of human and citizen rights and freedoms.

It was concluded that for the effective functioning of law enforcement agencies and the performance of the functions assigned to them by law to implement and protect the rights, freedoms and legitimate interests of people and citizens, a necessary condition is a coordinated and clear administrative and legal regulation of their activities.

It is noted that the detailed regulation of the powers of law enforcement agencies is carried out by branch, ordinary (current) legislation, as well as departmental regulatory legal acts.

On the basis of the analysis of legal acts, the main areas of activity of law enforcement agencies in ensuring the protection of the rights, freedoms and legitimate interests of citizens have been determined, and the main tasks that law enforcement agencies face directly have been highlighted.

The absence of a clearly established and comprehensive list of bodies belonging to law enforcement was noted. In order to solve this problem, the author suggested that in each legislative act, which defines the tasks, functions and powers of law enforcement bodies, it should be clearly indicated whether this body is a law enforcement body.

It was concluded that law enforcement agencies, acting as an important subject of the implementation of law enforcement functions, have a set of powers that they exercise within their competence in accordance with the law, but the influence of the law enforcement function on the implementation of citizens' rights is manifested not only in the law enforcement activity itself, but also in the combined with it is law-making – legal regulation of the basic rights, freedoms and legitimate interests of a person and citizen, specific types of prohibited behavior, the type and degree of applied measures of legal responsibility, as well as forms of state control, methods of detection, prevention and termination of offenses.

Key words: object of administrative and legal regulation, rights and freedoms, rule of law, law enforcement agencies, law enforcement functions, administrative and legal regulation.

Постановка проблеми. Права і свободи людини та громадянина є фундаментальним надбанням людства. Впродовж всього періоду свого існування, людство цікавило питання їх захисту, що у майбутньому стало ключовим у державній політиці всіх цивілізованих країн світу.

Як відомо, українським законодавством на конституційному рівні закріплено комплекс прав, свобод та обов'язків людини і громадянина, реалізація яких забезпечується функціонуванням держави на демократичних, соціальних та правових засадах. Для належної реалізації та з метою захисту прав і свобод, державою створено низку державних органів, які наділені повноваженнями виконувати завдання і функції у цій сфері. Важливе місце в системі державних органів було відведено правоохоронним органам. Тому досить важливим завданням, яке стоїть перед сучасною юридичною наукою, є визначення ролі правоохоронних органів у захисті прав і свобод людини та громадянина як об'єкта адміністративно-правового регулювання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням захисту прав і свобод людини та громадянина займалися вчені з різних галузей права (теорії держави і права, конституційного права, міжнародного права, адміністративного права тощо), зокрема: В. Б. Авер'янов, О. М. Бандурка, Ю. Г. Барабаш, Ю. П. Битяк, О. М. Головка, С. В. Ківалов, А. М. Колодій, С. І. Мінченко, О. В. Марцеляк, А. Ю. Олійник, В. Ф. Погорілко, В. О. Серьогін, В. Я. Тацій, О. В. Тимошук, Ю. М. Тодика, Ю. С. Шемшученко та ін.

Вагомий внесок у дослідження окремих питань захисту прав і свобод людини та громадянина правоохоронними органами України як об'єкта адміністративно-правового регулювання зробили такі вчені як: В. М. Бесчастний, І. В. Гамалій, В. П. Діхтієвський, Є. В. Кулага, О. В. Негодчепко, А. В. Танько, В. П. Філонов, А. А. Циганенко тощо.

Метою статті є розкриття ролі правоохоронних органів як особливого і важливого «гаранта» захисту прав і свобод людини та громадянина.

Виклад основного матеріалу дослідження. У правовій державі найвищою соціальною цінністю є людина, її права та основні свободи. Тому основним обов'язком держави є вжиття всіх необхідних заходів і створення умов, необхідних для їх реалізації та захисту. Чинне законодавство України закріплює функцію захисту прав і свобод людини та громадянина і покладає їх реалізацію на компетентні державні органи, в тому числі і правоохоронні.

Перш ніж визначити роль правоохоронних органів у захисті прав і свобод людини та громадянина, слід розглянути поняття «правоохоронні органи».

Слід зазначити, що чинне законодавство містить значний перелік державних структур, що об'єктивно ускладнює процес визначення серед них основних, які забезпечують захист прав і свобод. Так, А. М. Куліш стверджує, що «правоохоронні органи – це спеціально уповноважені державні органи, які забезпечують додержання та реалізацію прав і свобод громадян, законності та правопорядку із додержанням встановлених законом правил та процедур відповідно до своєї компетенції» [5, с. 92].

А. Фаріон-Мельник та О. Яремко вважають, що правоохоронні органи – це органи державної влади, які за функціональним критерієм спрямовані на професійне здійснення правоохоронної діяльності з метою забезпечення законності та правопорядку, захисту прав, свобод і законних інтересів фізичних осіб, прав і законних інтересів юридичних осіб, інтересів суспільства та держави від протиправних посягань [10, с. 69].

На думку А. М. Детюк, правоохоронні органи – це існуючі у суспільстві та державі установи і організації, що здійснюють правозастосовчу і правоохоронну функції, основне завдання яких – забезпечувати законність, захищати права та законні інтереси громадян, юридичних осіб, боротися із злочинністю, іншими правопорушеннями [3, с. 34–35].

Ми поділяємо думку С. В. Россохи про те, що під правоохоронним органом слід розуміти державний орган, на який Конституцією [4] та законами України покладено певний обсягом прав і обов'язків щодо захисту прав і законних інтересів громадян, юридичних осіб, суспільства і держави шляхом вчинення певних дій примусового характеру, які здійснюються в певній процесуальній формі [9, с. 13].

Розглянувши сучасні позиції окремих науковців щодо визначення поняття «правоохоронні органи», слід запропонувати таке визначення: правоохоронні органи України – це сукупність спеціалізованих державних органів, визначених та закріплених чинним законодавством, які виконують правоохоронні функції та наділені повноваженнями забезпечувати охорону суспільних відносин, захист прав, свобод та законних інтересів людини від протиправної діяльності.

З вищевикладеного випливає, що правоохоронна функція відіграє важливу роль у діяльності правоохоронних органів. Разом з тим, під правоохоронною функцією слід розуміти комплексний напрямок діяльності держави, який поєднує низку заходів (у тому числі примусових), заснованих на принципах справедливості і ефективності, що спрямований на безконфліктну реалізацію прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина, забезпечення соціальної злагоди, недопущення індивідуальним, колективним і масовим порушенням законності й правопорядку [11, с. 14].

Отже, правоохоронні органи виступаючи важливим суб'єктом реалізації правоохоронних функцій мають комплекс повноважень, які вони здійснюють у межах своєї компетенції відповідно до закону. Водночас, слід звернути увагу, що вплив правоохоронної функції на реалізацію прав громадян виявляється не лише у самій правоохоронній діяльності, а й у поєднаному з нею правотворенні – правовій регламентації основних прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина, конкретних видів забороненої поведінки, виду та ступеня застосовуваних заходів юридичної відповідальності, а також форм державного контролю, методів виявлення, попередження і припинення правопорушень [11, с. 15].

Вважаємо, що для ефективного функціонування правоохоронних органів, виконання покладених на них законом функцій з охорони правопорядку, здійснення та додержання посадовими особами цих органів законності, сприяння реалізації та захисту прав, свобод і законних інтересів людей та громадян, необхідною умовою є узгоджене та чітке адміністративно-правове регулювання їх діяльності.

Зауважимо, що детальне регулювання повноважень правоохоронних органів здійснюється галузевим, звичайним (поточним) законодавством, а також відомчими нормативно-правовими актами. На підставі вищезазначеного вважаємо за необхідне визначити основні напрями діяльності правоохоронних органів щодо забезпечення захисту прав, свобод і законних інтересів громадян. Так, аналіз чинного законодавства, яке визначає правовий статус конкретного правоохоронного органу, дозволяє зробити висновок, що основними напрямками в діяльності правоохоронних органів щодо забезпечення прав і свобод людини та громадянина є:

- захист проголошених у Конституції України прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина;
- захист людини, її життя, здоров'я, прав, свобод і законних інтересів незалежно від віку, статі, національності, раси тощо;
- забезпечення умов для реалізації особою її прав, свобод і законних інтересів;
- протидія неправомірним обмеженням і порушенням прав і свобод людини у своїй діяльності.

Зауважимо, що основні напрями діяльності правоохоронних органів у сфері захисту прав і свобод людини та громадянина впливають із завдань, які безпосередньо стоять перед правоохоронними органами. У загальному, всі вони спрямовані на:

- захист людини, її життя, здоров'я, прав, свобод та законних інтересів, незалежно від віку, статі, національності, расової приналежності, мови тощо;
- створення умов щодо сприяння реалізації прав і свобод кожним громадянином, відповідно до Конституції України, шляхом охорони громадського порядку, забезпечення громадської безпеки [2, с. 123];
- усунення причин і обставин, які загрожують процесу реалізації конституційних прав і свобод людини, обмежують можливості повної реалізації вказаних прав або підривають існуючі гарантії здійснення прав в суспільстві;
- створення умов і відповідних правових засад, що унеможливають порушення конституційних прав і свобод, шляхом забезпечення належної безпеки кожного громадянина, запобігання та негайного припинення правопорушень, зміцнення правопорядку, забезпечення законності в діяльності правоохоронних органів тощо [2, с. 123];
- встановлення винних у порушенні прав і свобод людини та притягнення їх до відповідальності згідно чинного законодавства, вимог міжнародних стандартів прав людини;
- поновлення порушених прав шляхом відшкодування матеріальних збитків та завданої моральної шкоди, реабілітації, реституції, компенсації тощо за рахунок держави чи фізичних осіб [2, с. 123];
- недопущення у своїй діяльності незаконних обмежень і порушень прав, свобод і законних інтересів громадян;
- забезпечення необхідних умов реалізації громадянами певних прав, свобод та законних інтересів [2, с. 123].

Вважаємо, що саме через оцінку повноважень та їх реалізацію в цілому розкривається роль правоохоронних органів, як особливого і важливого «гаранта» захисту прав і свобод людини та громадянина.

Разом з тим, аналіз нормативно-правових актів підтверджує відсутність чітко встановленого та вичерпного переліку органів, що належать до правоохоронних. Так, Основний закон нашої держави вживає поняття «правоохоронні органи» у ч. 3 ст. 17 «забезпечення державної безпеки і захисту державного кордону України, покладається на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом [4]. Більш широкий перелік

правоохоронних органів містить Закон України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів», де у ч. 1 ст. 2 зазначено, що до правоохоронних органів належать: органи прокуратури, Національної поліції, служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, Національне антикорупційне бюро України, органи охорони державного кордону, Бюро економічної безпеки України, органи і установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції [6]. Як бачимо, в цьому нормативно-правовому акті визначення поняття «правоохоронні органи» не дає вичерпної характеристики правоохоронних органів.

Слід зазначити, що не всі закони, які регламентують діяльність державних органів, містять визначення поняття «правоохоронний орган», хоча очевидно, що цей орган є правоохоронним. Наприклад, Закон України «Про Національну поліцію» не містить жодної згадки про правоохоронний статут цього органу, хоча зрозуміло, що він насправді таким є, оскільки Національна поліція надає поліцейські послуги у сфері охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства й держави, що є однією з основних функцій правоохоронних органів [7].

При цьому, категорія «поліцейська послуга» реалізується як передбачена законом публічно-владна діяльність органу поліції, яка безпосередньо пов'язана із забезпеченням прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидією злочинності, підтриманням публічної безпеки і порядку, і виражається у здійсненні заходів та прийнятті рішень відповідною уповноваженою особою [1, с. 154].

Слід погодитися з думкою К. В. Громовенко та Я. О. Тицька про те, що поняття «правоохоронні органи» є одним із найуживаніших термінів у праві. Водночас, чіткого уявлення про зміст цієї категорії в юридичній літературі та законодавчій сфері немає. Усе це породжує неточності та протиріччя. У результаті чого виникають проблеми теоретичного і практичного характеру [2, с. 121].

Щоб уникнути зазначених проблем, вважаємо за необхідне закріпити в кожному законодавчому акті, який визначає завдання, функції та повноваження окремих правоохоронних органів, те, що вони є правоохоронними, як це, наприклад, зроблено у тексті Закону України «Про Службу безпеки України» [8] тощо.

Висновки. Правоохоронні органи, виконуючи правоохоронні функції посідають особливе місце в механізмі захисту прав і свобод людини та громадянина. Насамперед, це пояснюється тим, що в сучасних умовах посилюється соціальна функція правоохоронних органів, які не тільки захищають, а й забезпечують права і свободи людини та громадянина. При цьому забезпечення прав і свобод правоохоронними органами здійснюється як у правозастосовній, так і в нормотворчій діяльності, яка є невід'ємною частиною адміністративно-правового регулювання держави в цілому.

Від неухильного дотримання та застосування законів правоохоронними органами України значною мірою залежить ступінь захищеності прав і свобод людини та громадянина в державі.

Список використаних джерел:

1. Вдовічен В. Субстанціональні якості правової категорії «поліцейські послуги». *Підприємство, господарство і право*. 2020. № 8. С. 152–156.
2. Громовенко К. В., Тицька Я. О. Роль правоохоронних органів у забезпеченні прав людини: теоретико-правовий аспект. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2021. № 2 (72). С. 120–125.

3. Детюк А.М. Правоохоронні органи як суб'єкти системи забезпечення економічної безпеки України. *Підприємництво, господарство і право*. 2009. №12 (168). С. 33–37.
4. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254л/96-ВР. URL: <http://surl.li/gdyl> (дата звернення: 16.05.2024)
5. Куліш А.М. Щодо визначення поняття «правоохоронні органи». *Право і Безпека*. 2005. № 5. Т. 4. С. 90–93.
6. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів: Закон від 23.12.1993 № 3781-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12#Text> (дата звернення: 15.05.2024).
7. Про Національну поліцію: Закон від 02.07.2015 №580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення: 15.05.2024).
8. Про Службу безпеки України: Закон від 25.03.1992 № 2229-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text> (дата звернення: 15.05.2024).
9. Россоха С. В. Правоохоронні органи держави в механізмі захисту прав і свобод людини і громадянина : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Харків, 2016. 20 с.
10. Фаріон-Мельник А., Яремко О. Правоохоронні органи: питання термінології та системи. *Актуальні проблеми правознавства*. 2020. №2 (22). С. 65–70.
11. Швець Д.В. Захист прав і свобод людини та громадянина – пріоритет діяльності Національної поліції України. *Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми*. 2017. С. 13–15.